

קולות הנשים המערערים על קולות הגברים במחאה, 2023

מיכל היישריק ורקפת ארליך רון

תקציר

במאמר זה בחנו את התופעה של נשים בעמדות הנהגה במחאה האזרחית על הרפורמה המשפטית בישראל בשנת 2023. התמקדנו באופן שנשים מפרשות שינוי חברתי, מקדמות אותו ופועלות בתור סוכנות שלו תוך כדי התמודדות עם מתחים ועם חסמי מגדר במרחב האזרחי. באמצעות מחקר איכותני שמבוסס על ראיונות עם שש מייסדות ארגוני מחאה והעומדות בראשם נבחנו הגורמים שהשפיעו על התגבשות מנהיגותן של נשים במחאה. נשענו בניתוח על גישות תאורטיות אשר משלבות את הפוליטיקה של נוכחות ואת תאוריית הסקסיזם הדו־ערכי לצד מונחי הפעלנות. מצאנו שלוש תמות מרכזיות: התמה הראשונה – פוליטיקה של נוכחות, הכרה וייצוג – חשפה כיצד השתמשו המנהיגות במאפייני אישיות ומגדר כדי לדרוש מקום וסמכות, תוך כדי הצעת דגם הנהגה חלופי ומגוון אשר נשען על זהותן המצטלבת. התמה השנייה – המאבק הפנים־ליברלי – הדגימה את המאבק הכפול שהן ניהלו עם הממשלה ועם דפוסים פטריארכליים בתוך המחנה הליברלי עצמו. התמה השלישית – סקסיזם עוין ומיטיב – תיארה כיצד הן התמודדו עם ניסיונות דה־לגיטימציה, תוך כדי שימוש בזהותן בתור משאב אסטרטגי. המסקנה המרכזית היא כי נוכחותן האסרטיבית של נשים אלו שימשה סוכנות שינוי אשר ערערה על השיח הפטריארכלי הן בזירה הציבורית הן בזירה הפנים־ליברלית, ובכך פעלה לקידום שוויון מגדרי וטרנספורמציה חברתית־פוליטית רחבה יותר. התרומה המרכזית של המחקר היא בהצגת המנהיגות כסוכנות פעילות, אשר קולותיהן המגוונים אינם משקפים מהות אחידה של נשים אלא מפרקים מבני כוח קיימים ומרחיבים את גבולות המחאה.

מילות מפתח: מחאה, מנהיגות של נשים, סקסיזם דו־ערכי, פוליטיקה של נוכחות, פעלנות

הקדמה

מחקר העוסק בפמיניזם נוטה לחשוף את תת־הייצוג ההיסטורי של נשים בתפקידי מנהיגות ציבורית, שלמעשה משקף את דפוסי השליטה הפטריארכליים המייצרים הדרה ממוסדת ממוקדי כוח.¹ גם כיום נשים אשר מבקשות לפרוץ למרחב הפוליטי נאלצות להתמודד עם אתגרים מורכבים, ובהם סטראוטיפים שליליים ומכשולים מבניים בניסיוןן לזכות לתמיכה ציבורית.²

השתתפות פוליטית של נשים בלטה במחאה על הרפורמה המשפטית בישראל. מחאה זו, שהחלה בינואר 2023 ונבחנת במאמר זה לאורך עשרה חודשים (ינואר-אוקטובר 2023), עוררה התנגדות אזרחית חסרת תקדים. בחזית המאבק בלטו במיוחד ארגונים ותנועות שבראשם נשים, נוכחות שאפשר לראות בה חלק ממסורת ישראלית בפוליטיקה ובמחקר, אשר ממקמת נשים כסוכנות שינוי מרכזיות בזירה החוץ־פרלמנטרית.³ בהיסטוריה המקומית מילאו נשים תפקידים מרכזיים בתנועות, כגון נשים בשחור, שלום עכשיו וארבע אימהות.⁴ דוגמה מובהקת לאופן שנשים ממנפות מאפיינים מגדריים כמשאב אסטרטגי אפשר למצוא עוד במחקרו של ארן על גוש אמונים.⁵ מחקרו העיד שהעמדת הנשים בחזית נועדה להעצים את חוקיות המחאה באמצעות שימוש בסטראוטיפים של מוסר והגנה על הבית. האסטרטגיה הזאת הרחיבה בפועל את גבולות הפעולה הציבורית של נשים. מסורת זו נמשכת ונבחנת גם כיום: חוקרות דוגמת לוי חזן הראו כיצד מאבקי נשים בישראל

- 1 Bell Hooks, *Feminist Theory: From Margin to Center*, Pluto Press, London 2000; Vijaya Bhaskar Marisetty and Salu Prasad, 'On the Side Effects of Mandatory Gender Diversity Laws in Corporate Boards', *Pacific-Basin Finance Journal*, 73 (2022), <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2022.101741>
- 2 Loes Aaldering and Daphne Joanna van Der Pas, 'Political Leadership in the Media: Gender Bias in Leader Stereotypes during Campaign and Routine Times', *British Journal of Political Science*, 50, 3 (2020), pp. 911-931, <https://doi.org/10.1017/S0007123417000795>; Naznin Tabassum and Bhabani Shankar Nayak, 'Gender Stereotypes and their Impact on Women's Career Progressions from a Managerial Perspective', *IIM Kozhikode Society & Management Review*, 10, 2 (2021), pp. 192-208, <https://doi.org/10.1177/2277975220975513>
- 3 חנה ספרן ודליה זק"ש, 'לא יכולנו לעשות אחרת, היינו מחויבות למאבק בכיבוש ולפמיניזם: תנועות מחאה ושלום של נשים בישראל', *פוליטיקה: כתב עת למדע המדינה וליחסים בינלאומיים*, 28 (2021), עמ' 177-150.
- 4 רחל מדפיס־בן דור, *אמא יצאתי מלבנון! 'ארבע אימהות' - סיפור של מחאה שהצליחה*, ידיעות ספרים, ראשון לציון 2021; Sara Helman, 'From Soldiering and Motherhood to Citizenship: A Study of Four Israeli Peace Protest Movements', *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 6, 3 (1999), pp. 292-313.
- 5 גדעון ארן, *קוקיים: שורשי גוש אמונים, תרבות המתנחלים, תיאולוגיה ציונית, משיחיות בזמננו*, כרמל, ירושלים 2013.

מייצרים קולות מגוונים ואלה מערערים על השיח הביטחוני הרווח, ומחקרה של הלפרין⁶ מדגישה את ההבדלים באופני הפעולה של תנועות מחאה שבראשן נשים בלבד בהשוואה לתנועות מעורבות. בהצבת מחאת 2023 בתוך רצף היסטורי ומחקרי זה אנו מבקשות להראות כיצד נשים בעמדות הנהגה ממנפות את זהותן לא רק כסמל אלא כמנגנון פוליטי אשר מרחיב את גבולות השיח הציבורי ומערער עליהם.

מבנה מחאת 2023, שאופיין בביזור כוח ואוטונומיה, יצר עבור נשים הזדמנות ייחודית לעבור לחזית הבימה הציבורית ולתפוס עמדות הנהגה, תוך כדי ערעור על גבולות פיזיים, סמליים ותרבותיים.⁸ נוכחותן במרחבים הדמוקרטיים מאפשרת להן להעלות נקודות מבט ייחודיות ומושקפות, תוך כדי פירוק מבני כוח אשר נשענים על סטראוטיפים.⁹ תופעה זו מקבלת משנה תוקף בשל הפער המתמשך בייצוגן של נשים במוקדי ההחלטות הפורמליים בישראל.¹⁰ הנגשת הזירה הפוליטית לנשים היא סוגיה מרכזית בשיח הציבורי העולמי, והיא נשענת על הנחת יסוד אשר מדגישה את חשיבותן של ייצוגן הולם לנשים בתפקידי מפתח פוליטיים.¹¹ מלבד ההיבט הערכי של קידום שוויון ופלורליזם דמוקרטי, במקרה של נשים מדובר במאבק על הכרה ועל הערכה של זהויות שונות, תוך כדי התמודדות עם מבנים של כוח אשר מסתמכים על סטראוטיפים ועל הנחות מוקדמות.¹² יש חשיבות לנוכחות הפיזית והרגשית של קבוצות מגוונות במרחבים דמוקרטיים, וחשוב להבטיח שישמעו את קולותיהן ויכירו בחוויותיהן.¹³ עם זאת, במציאות העכשווית בישראל ובעולם יש פער ניכר בייצוגן של נשים בקרב נבחרי הציבור, ומכאן הדגש בהמשך קידום שוויון מגדרי בזירה הפוליטית.¹⁴

- 6 יעל לוי חזן, מה את מבינה: נשים כותבות על מלחמה בספרות העברית, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, קריית שדה בוקר 2019.
- 7 Liv Halperin, *Hope and Contemporary Israeli Peace Movements: The Emotional Dimension of Collective Peace Politics*, Routledge, London 2025
- 8 לב גרינברג, 'לאן נוליד את הבושה וההשפלה? בין מחאה דמוקרטית לממשלה כושלת', קריאות ישראליות, 5 (2024), עמ' 27-34, 'Creating a Dialogue between Border Studies and Social Movements', in: Idem (eds.), *Border Politics*, New York University Press, New York 2014, pp. 357-380
- 9 Anne Phillips and Hans Asenbaum, 'The Politics of Presence Revisited', *Democratic Theory*, 10, 2 (2023), pp. 80-89, <https://doi.org/10.3167/dt.2023.100206>
- 10 עופר קניג, 'סקירה: ייצוג נשים במערכת הפוליטית: סקירה לרגל יום האישה הבינלאומי 2024', המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים 4.3.2024, <https://www.idi.org.il/articles/53253> (אוחזר ב-9.4.2026).
- 11 Nannerl O. Keohane, 'Women, Power & Leadership', *Daedalus*, 149, 1 (2020), pp. 236-250, https://doi.org/10.1162/daed_a_01785
- 12 סיגל אופנהיים-שחר, מרחיבות את השורות: נערות, נשים ומנהיגות בעתות משברים והזדמנויות, מכון מופ"ת, רמת אביב 2025.
- 13 Phillips and Asenbaum, 'The Politics of Presence Revisited'
- 14 קניג, 'סקירה'.

נחשוף במאמר כיצד הצטלבו גורמים מבניים, סמליים ואישיים כדי לעשות את הנשים המנהיגות כוח מכריע בתנועות המחאה בישראל וננתח כיצד גורמים אלה כמו שהם באים לידי ביטוי מבעד לעדשות התאורטיות של הפוליטיקה, של נוכחות וסקסזם דו-ערכי, משפיעים על האופן שגברים מפרשות שינוי ומשמשות סוכנות שלו. המטרה המרכזית שלנו היא לבחון בחינה רב-ממדית את תפקידן של נשים כמנהיגות במחאה האזרחית בישראל על הרפורמה המשפטית ב-2023 ואת החלק הייחודי והמורכב שהן מילאו בה. אנחנו מדגישות את הפוטנציאל הטמון בפעלנות אישית ובפעלנות משותפת כמנוף לשינוי פוליטי וחברתי.

תשתית עיונית

הניתוח שאנו מציעות במאמר זה מתמקד בשתי גישות תאורטיות מרכזיות אשר מאירות את תפקידן של נשים במחאה: הפוליטיקה של נוכחות¹⁵ וסקסזם דו-ערכי.¹⁶ עם זאת, לפני הצגתן יש להידרש לדילמה תאורטית מרכזית: השימוש במונח 'קולות של נשים' אינו נשען על הנחה מהותנית (אסנציאליסטית) שלפיה קיים קול אותנטי כללי אחד משותף לכלל הנשים. ברוח הגישה הקונסטרוקטיביסטית והפוסט-סטרוקטורליסטית¹⁷ אנו מניחות כי זהות מגדרית מובנית חברתית וכי נשים מביאות למרחב המחאה ריבוי נקודות מבט. נקודות מבט אלה מושפעות ממקומן החברתי המצטלב (Intersectionality). מונח זה¹⁸ מדגיש כי אי אפשר להבין את פעלנותן של נשים רק דרך פריזמת המגדר אלא יש לבחון כיצד המגדר מצטלב עם צירי זהות אחרים, כגון גיל, השכלה, סטטוס ומסלול מקצועי. הצטלבויות אלו הן שמסבירות את הגיוון הפנימי ואת ריבוי הקולות בקרב הנשים עצמן. השפה שהן משתמשות בה אינה נגזרת ממהות ביולוגית; ויש אף נשים שבוחרות לאמץ רטוריקה 'גברית', פיקודית או צבאנית, אשר משקפת את ההון התרבותי והמקצועי שצברו בימי חייהן. ואולם על אף שונות זו, תהליכי החברות בחברה פטריארכלית מביאים לכך שנשים רבות מפתחות ומבטאות דפוסי אתיקה של דאגה (ethics of care).¹⁹ אתיקה זו מדגישה קשרים בין-אישיים וחמלה ומשמשת כלי ביקורתי חלופי לשיח דיכוטומי ורווח.

- 15 Anne Phillips, *The Politics of Presence*, Clarendon Press, Oxford 1995
- 16 Peter Glick and Susan T. Fiske, 'Hostile and Benevolent Sexism: Measuring Ambivalent Sexist Attitudes toward Women', *Psychology of Women Quarterly*, 21, 1 (1997), pp. 119-135
- 17 Judith Butler, 'Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity GT', *Political Theory*, 4, 4 (2005), pp. 4-24
- 18 Kimberlé Williams Crenshaw, 'Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color', *Stanford Law Review*, 43, 6 (1991), pp. 1241-1299, <https://doi.org/10.2307/1229039>
- 19 Carol Gilligan, *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1982

מתוך מורכבות זו אנו בוחנות כיצד השתמשו נשים בעמדות הנהגה בפוליטיקה של נוכחות לא רק כדי לייצג 'נשיות' אלא כדי לערער על מוקדי הכוח המקובלים.

בהקשר של מחאות חברתיות נשים מתמודדות עם מכלול מורכב של חסמים אשר מגבילים את פעילותן הפוליטית והציבורית. חוקרים²⁰ הצביעו על מנגנוני הדרה מבניים שפועלים באופנים סמויים וגלויים, החל באלימות וכלה בדה־לגיטימציה של קולן הפוליטי. עם המגבלות האלה נמנות תבניות חברתיות אשר משעתקות מדרגים מגדריים, ואלה מקשים על נשים לתפוס עמדות מפתח במרחב המחאה ולייצר שיח ביקורתי אותנטי.²¹ האתגרים הנוצרים מעצבים מציאות מוגבלת שנשים נאלצות להתמודד בה עם מכשולים מבניים ניכרים במימוש פעילויותיהן הפוליטיות והחברתיות.²²

שילובן של תאוריות אלו מאפשר ניתוח רב־ממדי שחורג מתיאור פשוט של האירועים. במקום לבחון רק את קיומן של נשים במחאה, נבדוק מנהיגות של נשים ונראה כיצד הצטלבו גורמים מבניים וסמליים כדי לעשות ממנה כוח של ממש במרחב הציבורי. ניתוח זה עשוי לתרום להבנת התפקיד הייחודי והמורכב שמילאו נשים במחאה האזרחית בישראל של 2023.

פוליטיקה של נוכחות וסקסזם דו־ערכי: מנהיגות נשים במרחב הציבורי

בתוך המאבק על הלגיטימציה הציבורית, מנהיגות נשים נאלצות להתמודד עם אתגר ייחודי, שכן תפיסתן ומסגורן מסוננים דרך עדשות של סטראוטיפים ותפיסות מגדריות. את המורכבות הזאת מסבירה תאוריית הסקסזם הדו־ערכי (Ambivalent Sexism Theory) של פיטר גליק וסוזן פיסק.²³ התאוריה חושפת את השניות של הסקסזם המודרני, המורכב משני ממדים אשר משלימים זה את זה: סקסזם עוין (hostile sexism), שמאופיין בעוינות גלויה כלפי נשים חזקות ומנהיגות; וסקסזם מיטיב (benevolent sexism), שמתאפיין בגישה מתנשאת אשר נראית חיובית, אך למעשה מגבילה. תאוריה זו מספקת כלי לניתוח

20 Eleonora Esposito, 'Introduction: Critical Perspectives on Gender, Politics and Violence', *Journal of Language Aggression and Conflict*, 9, 1 (2021), pp. 1-20, <https://doi.org/10.1075/jlac.00051.int>; Nancy A. Naples, 'The Changing Field of Women's and Gender Studies', in: Idem (ed.), *Companion to Women's and Gender Studies*, Wiley

Blackwell, Hoboken, NJ 2020, pp. 1-22

21 Sarah Ahmed, 'Women Left Behind: Migration, Agency, and the Pakistani Woman', *Gender & Society*, 34, 4 (2020), pp. 597-619, <https://doi.org/10.1177/08912432209306>

22 Diane Negra and Yvonne Tasker (eds.), *Gendering the Recession: Media and Culture in an Age of Austerity*, Duke University Press, Durham, NC 2020

23 Glick and Fiske, 'Hostile and Benevolent Sexism'; Idem, 'An Ambivalent Alliance: Hostile and Benevolent Sexism as Complementary Justifications for Gender Inequality', *American Psychologist*, 56, 2 (2001), p. 109

כיצד נשים מנהיגות נשפוטות בשניות סקסיסטיות זו – מצד אחד מותקפות על עוצמתן, ומצד אחר מוגבלות בשל ציפיות חברתיות שעליהן להיות עדינות וחסרות יוזמה. יתרה מזו, כדי להבין לעומק את הביטויים של הסקסיזם העוין חשוב להסביר את השימוש המכוון במיניות כאמצעי להרחקת נשים ממוקדי כוח. לדברי הוגות פמיניסטיות רדיקליות, כגון קייט מילט²⁴ וקתרין מקינון²⁵, הפטריארכייה נשענת על 'פוליטיקה מינית', שהמיניות בה אינה עניין פרטי בלבד אלא מנגנון של שליטה פוליטית וחברתית. מקינון בפרט מדגישה כיצד יחסי שליטה מגודרים באמצעות מיניות, באופן שמשמש בגוף האישה ובמיניותה בתור כלים של הפעלת כוח, השפלה והדרה. במרחב הציבורי והפוליטי, השימוש בפרקטיקות של החפצה, הטרדה מינית או ביוש מיני הוא ביטוי קיצוני של סקסיזם עוין. פרקטיקות אלו אינן מקריות; הן נועדו לאותת לנשים שחרגו מתפקידן המסורתי וצברו השפעה כי המרחב הציבורי אינו בטוח עבורן, ובכך לערער על הלגיטימציה של מנהיגותן ולהדירן ממוקדי ההחלטות.

בבסיס הדיון עומדת פוליטיקת הנוכחות של אן פיליפס²⁶, שלפיה בחברות אשר מאופיינות באי־שוויון מבני לייצוג הפיזי של קבוצות מודרות יש משקל פוליטי מכריע. לדברי פיליפס, שילוב נשים בעמדות הנהגה חורג מהשאיפה לשוויון מספרי גרדא; זהו מעשה פוליטי אשר מעצב מחדש את סדר היום ומעלה לסדר היום חוויות ונקודות מבט שהודרו בעבר. נוכחות זו מערערת על ההנחה הסמויה כי המרחב הציבורי הוא נחלת גברים, ולפיכך בהקשר של מחאות, הופעתן של נשים במוקדי ההשפעה היא הצהרה פוליטית ומסר חזותי רב־עוצמה.

כוחה של פעולת הנשים

חוקרים שמנתחים פעולות מחאה של נשים מתבססים על עקרונות הפעלנות (agency) והפעלנות המשותפת (collective agency). פעלנות היא יכולתן של נשים לפעול במכוון ולהחליט גם במגבלות מבניות.²⁷ היא מדגישה שנשים אינן קורבנות פסיביים אלא סוכנות פעילות בעלות כוח פנימי להתנגד לסביבתן ולשנותה. כאשר פעלנות אישית מתחברת ומתארגנת היא נהיית פעלנות משותפת. מונח זה מתאר את יכולתה של קבוצה לפעול בתיאום למען מטרה משותפת, והיא נעשית חזקה מסך חלקיה.²⁸ מונחים אלו מספקים לנו

24 קייט מילט, 'תיאוריה של פוליטיקה מינית', בתוך: דלית באום ואחרות (עורכות), **ללמוד פמיניזם: מקראה**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2006 (1970), עמ' 106-122.

25 קתרין מקינון, **פמיניזם משפטי בתאוריה ובפרקטיקה**, רסלניג, תל אביב 2005.

26 Phillips, *The Politics of Presence*

27 Saba Mahmood, 'Feminist Theory, Agency, and the Liberatory Subject: Some Reflections on the Islamic revival in Egypt', *Temenos-Nordic Journal for the Study of Religion*, 42, 1 (2006), pp. 31-71

28 Albert Bandura, 'Exercise of Human Agency through Collective Efficacy', *Current*

כלים להבנת האופן שבו נשים מנהיגות במחאה משתמשות בכוחן האישי והכללי כדי להתמודד עם אתגרים מבניים וסטראוטיפים מגדריים, לנווט במציאות מורכבת ולקדם שינוי חברתי. מחקרים שעוסקים בפמיניזם, כמו אלה של באטלר²⁹ ומוהנטי,³⁰ הדגישו כיצד נשים משתמשות בפעולות כדי לייצר חלופות לסיפורים המגדריים השולטים ולפעול למען עיצוב מטרות, קידום רעיונות ושכירת מחסומים חברתיים.³¹ גם פעולות משותפת באה לידי ביטוי בקרב נשים – בתנועות פמיניסטיות חוצות גבולות, כגון המאבקים למען זכות הנשים על גופן ולשוויון מגדרי, המדגימים כיצד פעולה משותפת מאפשרת לנשים לחזק את כוחן האישי והכללי³² ולערער על אי-השוויון המערכתי.³³

לאורך ההיסטוריה אפשר למצוא דפוס של התארגנות נשים שמכוונת לערעור על מוסכמות חברתיות ופועלת לקידום שוויון מהותי. למשל באיסלנד של 1975 התגבשה מחאה על אפליה לרעה בתעסוקה, ושם הדגימו נשים את כוחה של פעולה משותפת באמצעות שביתה כללית שערערה הן על פערי השכר הן על ההכרה המוגבלת בתרומתן לתעסוקה.³⁴ 'המחאה השחורה' בפולין ב-2016 שיקפה מאבק נחרץ על אוטונומיה גופנית, תוך כדי עימות ישיר עם מדיניות מגבילה בנוגע לזכויות הולדה.³⁵ מקרה אחר הוא מאבקן של נשות ליבריה ב-2003, אשר הדגימו את הפוטנציאל הטרנספורמטיבי של התארגנות נשים והצליחו להביא לסיומה של מלחמת אזרחים באמצעות שיטות מחאה יצירתיות, כגון שביתה מין והפגנות המונים.³⁶ דוגמאות מאוחרות יותר לפעולות משותפת של נשים הן מחאות, כגון צעדת השרמוטות בישראל (2012 עד ימינו),³⁷ שהדגישו את המאבק המתמשך

Directions in Psychological Science, 9, 3 (2000), pp. 75-78, <https://doi.org/10.1111/1467-8721.00064>

Butler, 'Gender Trouble' 29

Chandra Talpate Mohanty, *Feminism Without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*, Duke University Press, New Delhi 2005 30

Mark Nartey (ed.), *Voice, Agency and Resistance: Emancipatory Discourses in Action*, Taylor & Francis, New York 2023 31

Patricia Hill Collins, *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*, Routledge, New York and London 2022 32

Judith Butler, *Notes toward a Performative Theory of Assembly*, Harvard University Press, London 2015 33

Guðmundur Oddsson, 'Class in Iceland', *Current Sociology*, 70, 5 (2022), pp. 761-780 34

Monika Banaś, 'Women's "Black Protest" in Poland', in: Idem and Ruslan Saduov (eds.), *Protest in Late Modern Societies: Dynamics, Forms, Futures*, Routledge, London 2023 35

Dewi Masitoh, 'The Success of Women's Participation in Resolving Conflicts in Liberia', *Journal of Governance*, 5, 1 (2020), pp. 71-90 36

Anna Kleiman, 'Hips Don't Lie: Visual Resistance to Discoursal Normalization of Sexual Violence in the Israeli Slut Walk Movement', in: André Haller, Hendri Michael, and Lucas Seeber (eds.), *Scandology, 3: Scandals in New Media*, Springer Cham, Switzerland 2021, pp. 153-179 37

על שוויון זכויות ועל שינוי נורמות חברתיות מדירות,³⁸ וכן תנועת #MeToo העולמית (2006 עד ימינו), המייצגת התפתחות עדכנית במארג המחאות בנושא מגדר ומערכת על מבנים פטריארכליים ועל יחסי כוח מגדריים במרחב הציבורי.³⁹ מחאות אלה ממחישות את יכולתן של נשים להשתמש בפעולות משותפת כדי לייצר שיח ביקורתי אשר מערער סדרי כוח מושרשים.

מטרת המחקר היא לבחון את תופעת המנהיגות של נשים במחאה האזרחית בישראל בשנת 2023. אנו מתמקדות בניתוח האופן שבו נשים מפרשות שינוי חברתי, מקדמות אותו ופועלות בתור סוכנות שלו ובוחנות כיצד הן מתמודדות עם המתחים ועם החסמים המגדריים במרחב האזרחי.

שיטת המחקר

המחקר מבוסס על מתודולוגיה איכותנית, ובה ראיונות עומק מובנים למחצה עם שש נשים שהקימו תנועות מחאה מרכזיות בישראל ועומדות בראשן. דגימת המשתתפות נשענה על נוכחותן בציבור ובתקשורת, תוך כדי הישענות על אמת מידה של חתך כפול: היותה של המרואיינת מייסדת הארגון; ונוכחותה הרציפה בעמדת ההנהגה מאז הקמתו. הראיונות אפשרו להתחקות על החוויה הסובייקטיבית ועל הפרשנות המגדרית שהמנהיגות מעניקות למאבקן בשתי החזיתות – מול הממסד ובתוך המחנה הליברלי.

פנינו אל המנהיגות הבולטות של תנועות המחאה בתקופת הרפורמה. ערכנו הכנה והיכרות באמצעות קריאת כתבות וראיונות וחשיפה לפרסומיהן ברשתות החברתיות. אמת המידה המרכזית הייתה בחירת אישה אחת מכל ארגון, תוך כדי הקפדה שתהיה מייסדת ומנהיגה של התנועה ברציפות. בשלב הראשוני הסברנו מטרת המחקר למשתתפות הפוטנציאליות ונדרשה הסכמתן המפורשת לקחת בו חלק. הדגשנו לפנייה כי יש להן זכות מלאה להפסיק את הראיון בכל שלב שיחפצו. הראיונות עצמם התנהלו בגמישות מרבית, תוך כדי התאמה להעדפות המרואיינות, מקצתם באמצעות פגישות זום, ואחרים פנים אל פנים. כל ראיון נמשך כשעה וחצי והוקלט בהסכמה מפורשת של המרואיינת. המשתתפות אישרו בכתב לפרסם את שמותיהן המלאים ואת שמות הארגונים שהן מייצגות.

38 Nancy Fraser, *Fortunes of Feminism: From State-managed Capitalism to Neoliberal Crisis*, Verso, New York 2013; Jo Reger, 'The Story of a Slut Walk: Sexuality, Race, and Generational Divisions in Contemporary Feminist Activism', *Journal of Contemporary Ethnography*, 44, 1 (2015), pp. 84-112, <https://doi.org/10.1177/0891241614526434>

39 Butler, 'Gender Trouble'; Myunghee Lee and Amanda Murdie, 'The Global Diffusion of the #MeToo Movement', *Politics & Gender*, 17, 4 (2021), pp. 827-855, <https://doi.org/10.1017/S1743923X20000148>; Silke Roth, 'Professionalisation and Precariousness: Perspectives on the Sustainability of Activism in Everyday Life', *Interface: A Journal for and About Social Movements*, 8, 2 (2016), pp. 29-58

לצורך ניתוח הנתונים יישמנו שיטת ניתוח תוכן איכותנית, שמאפשרת זיהוי אינדוקטיבי ומיפוי של יחידות משמעות מתוך הטקסט והשיח.⁴⁰ לשם כך השתמשנו בתכנה NVIVO, המסייעת באחסון, בקידוד ובשליפה של ממצאים. תוכנה זו מגבירה את הדיוק, את המהימנות ואת השקיפות של החקירה,⁴¹ תוך כדי שמירה על פרשנות ועל קריאה אנושית מדויקת ככל שניתן.⁴² במחקר אימצנו גישה שמבוססת על הסכמה להערכת מהימנות בין מעריכים; זו שיקפה תהליך קידוד שיתופי מעמיק. השותפים קיימו דיונים מקיפים להשגת הסכמה על קידוד הנתונים, תוך כדי פיתוח קטגוריות אינדוקטיביות שצמחו אורגנית מהניתוח. גישה זו אפשרה הבנה מעמיקה ומהימנה של הנתונים, ובכך חיזקה את תוקף ממצאי המחקר.⁴³

- H. Russell Bernard, Amber Wutich, and Gery W. Ryan, *Analyzing Qualitative Data: Systematic Approaches*, SAGE Publications, London 2016; Michael Quinn Patton, 'Two Decades of Developments in Qualitative Inquiry: A Personal, Experiential Perspective', *Qualitative Social Work*, 1, 3 (2002), pp. 261-283, <https://doi.org/10.1177/1473325002001003636> 40
- Pranee Liamputtong, *Qualitative Research Methods* (5th ed.), Oxford University Press, Docklands, Vic 2020 41
- Johnny Saldaña, *Fundamentals of Qualitative Research*, Oxford University Press, New York 2011 42
- Jyoti Belur, Lisa Tompson, Amy Thornton, and Miranda Simon, 'Interrater Reliability in Systematic Review Methodology: Exploring Variation in Coder Decision-making', *Sociological Methods & Research*, 50, 2 (2021), pp. 837-865, <https://doi.org/10.1177/0049124118799372>; Margrit Schreier, Christoph Stamann et al., 'Qualitative Content Analysis: Conceptualizations and Challenges in Research Practice – Introduction to the FQS Special Issue "Qualitative Content Analysis I"', *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, 20, 3 (2019), <https://doi.org/10.17169/fqs-20.3.3393> 43

אוכלוסיית המחקר

לוח 1: מאפייני רקע של המשתתפות במחקר

שם; מקום מגורים בילדות	גיל בזמן הריאיון (שנים)	מצב אישי	משלח יד	הארגון	סיווג הארגון (נשים או מעורב) ותחום הפעילות
איילת השחר סיידוף (להלן רק: איילת השחר); מושב בשפלה	47	גרופה, בזוגיות 3 +	בעבר הקימה ונילה עסקים במגזר הפרטי, עסקה במקצועות הבימה – במאית, מפיקה, תסריטאית. כיום עורכת דין	אימהות בחזית: תנועת אימהות ללוחמים שנוסדה באפריל 2023. התנועה פועלת לקידום שוויון בנטל האזרחי והביטחוני, תוך כדי מאבק לחקיקת חוק גיוס שוויוני	ארגון נשים. תחום הפעילות נשען על תפקיד שמיוחס מסורתית לנשים (אימהות ודאגה לביטחון הילדים)
איילת קציר; בסיס צבאי	55	נשואה 3 +	בפנסייה. לשעבר מפקחת של משרד החינוך לגיל הרך	עיניים על הכנסת: תנועת שטח שנוסדה ב־2023. מקימת מאהל מחאה מתמשך מול כנסת ישראל בדרישה לאחריות ציבורית, לשקיפות ולשינוי פרלמנטרי	ארגון מעורב. עוסק בתחום מחאה דמוקרטית כללי
כלנית שרון; תל אביב	35	רווקה	בוגרת מגמת בימוי בסמינר הקיבוצים. עבדה במקצועות הבימה והמשחק. חברה באנסמבל	החזית הוורודה: קולקטיב של אמניות ואנשי תאטרון שנוסד ב־2020. פועל לחיזוק הדמוקרטיה באמצעות מערך מחאה יצירתי, ובו מיצגים אמנותיים, מעגלי תופים ושימוש אקטיביסטי בצבע הוורוד	ארגון מעורב. עוסק בתחום מחאה כללי, אך משתמש שימוש חתרני בסמלים וברגשות שמיוחסים חברתית לנשים (הצבע הוורוד, רכות, ואמפתיה)

שם; מקום מגורים בילדות	גיל בזמן הריאיון (שנים)	מצב אישי	משלח יד	הארגון	סיווג הארגון (נשים או מעורב) ותחום הפעילות
מורן זר קצנשטיין; חולון	41	נשואה + 4	מייסדת בונות אלטרנטיבה, תפקידי ניהול בכירים בהיי־טק ושיווק	בונות אלטרנטיבה: קבוצת לחץ אקטיביסטית של נשים שנוסדה ב־2020. התנועה פועלת להבטחת ייצוג נשים, קידום שוויון מגדרי ומאבק באלימות, תוך כדי שימוש במיצגי מחאה חזותיים, כגון מיצג השפחות	ארגון נשים. עוסק בתחומים מובהקים של זכויות נשים ושוויון מגדרי
נאווה רוזוליו; ירושלים	37	רווקה	עורכת דין ורואת חשבון	משמרות הבושה ו'מרעידים': תנועות של מחאה ופעולה ישירה שנוסדו ב־2023. מתמקדות בהסטת המחאה מהמוקדים הכלליים אל עבר חיכוך ישיר עם נבחרי הציבור בכל רחבי הארץ	ארגון מעורב. עוסק בתחום מחאה דמוקרטי כללי (פעולה ישירה עם נבחרי ציבור)
שקמה ברסלר; מושב בצפון	44	נשואה + 5	פרופ', מדענית, פיזיקאית (חוקרת מאיץ חלקיקים)	ממייסדות מחאת הדגלים השחורים ב־2020. במחאת 2023 לא הייתה מזוהה ארגונית עם גוף אחד, אלא שימשה דמות הנהגה מרכזית וסמל למאבק הכללי נגד הרפורמה	ארגון מעורב. עוסק בתחום מחאה דמוקרטי כללי

ממצאים

מניתוח הראיונות עם העומדות בראש תנועת המחאה האזרחית חולצו שלוש תמות, ואלה מאירות היבטים שונים של פעילותן במרחב הציבורי-פוליטי. התמה הראשונה – פוליטיקה של נוכחות, הכרה וייצוג – בוחנת את תפיסתן בנוגע לדגמים חלופיים של הנהגה ואת האתגרים הייחודיים במימושם. התמה השנייה – המאבק הפנים-ליברלי – חושפת את המתחים וההתמודדות עם דפוסים פטריארכליים בתוך מחנה המחאה עצמו. התמה השלישית – סקסזם עוין ומיטיב – מתארת כיצד הסבו המנהיגות אסטרטגיות של דה-לגיטימציה למשאב פוליטי, תוך כדי הסבת מאפייניהן המגדריים לכלי רב-עוצמה.

תמה 1: פוליטיקה של נוכחות, הכרה וייצוג

תמה זו בוחנת כיצד מנהיגות המחאה מיישמות פוליטיקה של נוכחות לתביעת סמכות והשפעה. הממצאים חושפים דגם מנהיגות שמפרק את הדיכטומיה המגדרית המסורתית ומציע תכונות, כגון יושרה, אמפתיה וחמלה כחלופה אסטרטגית לכוחנות. בו בזמן הניתוח מצביע על האופן שפעילות משותפת משמשת כלי לשבירת חסמים והבניות חברתיות, אשר מונעים מנשים גישה לעמדות מפתח.

שקמה ברסלר האירה את החשיבות ואת הצורך בהנהגה מגוונת ומשלבת: 'יש יתרון במגוון. יש זוויות הסתכלות שונות, יש מנהיגות אינסטרומנטלית גם בגברים וגם בנשים, ויש מנהיגות ערכית שבאה מהלב, גם אצל גברים וגם אצל נשים'. בדבריה אלה היא שיקפה את העושר המתקיים בפוליטיקה של נוכחות, שאינה מדירה אוכלוסיות שונות, במקרה זה נשים. נוסף על כך, היא התייחסה לחשיבות שיש בייצוגים שונים בחברה הישראלית בכלל ולייצוג נשים בפרט: 'אני חושבת שכל שאת רואה יותר מגוון, יותר פרצופים ויותר שונות בין פרצוף לפרצוף... ובזה אנחנו צריכים עוד להשתפר... [ככל שבציבור] רואים דמויות שהם קרובות... יש לך מכנה משותף... אם את אישה זה ברור שעם נשים יש לך מכנה משותף... זה מחזק'. ניתוח דבריה של שקמה מדגים את המעבר של הפוליטיקה של נוכחות מייצוג סמלי בלבד למשאב פוליטי פעיל ואסטרטגי. בראייתה, נראות של נשים במרחב הציבורי משמשת מנגנון פסיכולוגי וחברתי לביסוס אחווה רחבה. ההישענות על הזהות המגדרית מנוצלת כאן ככלי רציונלי להרחבת בסיס התמיכה הציבורי של המחאה, תוך כדי הסבת השונות המגדרית מנקודת תורפה פוטנציאלית למוקד של עוצמה פוליטית מגייסת. כמו שקמה, נאווה הצביעה על היתרונות שיש בשילוב נשים בהנהגה: '[לנשים] פחות אגו, יותר יושרת דרך, יכולת להיות יותר חכמות ופחות צודקות, יותר שקולות, יותר אחראיות, יותר אמיצות. ברגע שיהיו יותר נשים בהנהגה, בתקשורת ובצבא... [יש] סיכוי שהמדינה תצא מהסחרור'. בדבריה היא מערערת על הדגם הרווח של המנהיגות הישראלית-ביטחונית, המאופיינת לרוב בכוחנות ובאגו, ומציעה במקומו פרדיגמה שמבוססת על אתיקה של דאגה.⁴⁴

היא מבצעת היפוך ערכי: תכונות שנחשבו היסטורית בשיח הפטריארכלי ביטויים של חולשה או רכות (כגון שקילות, יושרה ואחריות) מתורגמות בשיח שלה ליתרון אסטרטגי חיוני. שילובן של נשים במוקדי ההחלטות מוצג לא עוד כדרישה לשוויון מספרי אלא כפתרון מעשי וקריטי לשיקום החברה מסחרור.

איילת קציר הרחיבה את ההתייחסות לאגו: 'יש בסוף איזשהו עולם גברי, כי זה כוח וזה אגו... כל הזמן אותם גברים שמצהירים שהלוואי והיו יותר נשים בקבינט'. אם כן, אגו לדברי איילת קציר מאפיין מנהיגות של גברים יותר ממנהיגות של נשים. בהמשך דבריה היא קשרה את תכונת האגו להבניה מגדרית חברתית ושיתפה בחוויה שהדגימה זאת:

ביום המעצר שלי כעסתי... אמרתי לכל הגברים [במאהל המחאה] אל תעשו בלאגן בכיכר, אל תחסמו, זה מוקדם מדי. לא יוצאים לקרב בלי להסתכל קדימה. זו כיכר קטנה ואני צריכה את התמונה עם 1,000 איש... שנותנת לגיטימציה... ואתם קלקלתם, עכשיו שמו אותנו מאחורי מחסומי לחץ, אנחנו כבר לא בכיכר [המרכזית]. אז [בדיעבד] הם אמרו: 'את צודקת, חבל שלא הקשבנו לך, לאישה היחידה בקבינט'.

ניתוח דבריה של איילת קציר חושף כיצד בעיניה המאבק למען נוכחות נשים מערער על מבני כוח מסורתיים שמוזהים עם מנהיגות של גברים. היא מאבחנת את תכונת האגו כמאפיין של הנהגה 'גברית' ומדגימה זאת באמצעות סיפור שהתברר בו כי התנהלות הנשים נכונה, ואילו גישת הגברים נכשלה. בכך היא לא רק מבקרת התנהגות גברים אלא מפרקת את ההבניה החברתית הסטראוטיפית אשר מעניקה עדיפות וסמכות לקולות של גברים. איילת קציר מציגה את עצמה כמנהיגה שמסוגלת לראות את התמונה הרחבה ומוכיחה כי סמכות אינה קשורה בהכרח למגדר או לסטטוס אלא ליכולת אסטרטגית. בדבריה היא הצביעה על כך שהמאבק על נוכחות נשים הוא מאבק על הגדרה מחדש של מנהיגות ראויה.

כלנית שרון, כמו קודמותיה, התייחסה לבינריות בין תכונות של נשים ושיח נשים לתכונות של גברים ושיח מאצ'ואיסטי:

הרבה פעמים קוראים לנו 'הוורודות' ואני שומעת את זה כדבר מקטין. נראה לי בגלל הצבע הוורוד קל לאנשים לקרוא לנו ככה... 'החזית הוורודה' זה נחישות, אנחנו תמיד בפרונט... זו שאלה קבועה ששואלים אותנו: למה ורוד?.. זה צבע שהוא ילדי, שמסמל ילדיות, נשיות, רוך, חמלה, אופטימיות, תקווה. אנחנו רוצות לייצר מציאות כזו של... חזית של חוזק, נחישות ועוצמה וגם הכלה, אמפתיה ודאגה לאחר. נראה לי שזה מה שאומר להיות אישה או מה שאומר מהות נשית... ישראל שאני רוצה להיות בה היא מדינה ליברלית שפועלת לא רק מכוח, שפועלת מעוצמות, מאהבה, ותקווה מחברת אותם יחד... [גבר ישראלי] שהוא ליברלי, פתוח, לא מאצ'ואיסטי, שהוא חזק ורך. זו החזית הוורודה. גם חזקה וגם רכה.

כלנית מערערת בדבריה על הדיכוטומיה המגדרית המסורתית ומציעה דגם הנהגה היברידי שמשלב עוצמה ורוך. הבחירה בצבע הוורוד היא מעשה חתרני: היא מפקיעה צבע שמוזהה

סטראוטיפית עם נשיות פסיבית וילדותיות, ועושה ממנו מיצג אסתטי-פוליטי של התנגדות 'רכה' ו'מושכת'. בכך הפוליטיקה של הנוכחות שלהן לא רק דורשת שוויון מספרי אלא מבקשת לעצב מחדש את השפה הפוליטית בישראל ולנקותה מסממנים של כוחנות מאצ'ואיסטית בלעדית.

איילת השחר הצביעה על תת-הייצוג של נשים בעמדות של השפעה בשל חוסר הרצון שלהן להיכנס לפוליטיקה: 'החוסר של נשים סביב שולחן מקבלי ההחלטות לא קשור רק לעובדה שלא בוחרים בהן, כי זה לא נכון'. גם שקמה התייחסה לתת-הייצוג של נשים במרחב הפוליטי-ציבורי: 'הן [נשים] הרבה פעמים בוחרות לא להיות במקומות האלה... פחות באופי, פחות במשהו [ונוסף על כך] יש מסלולים שנבנו בגלל שהיו שם גברים, הם נבנו בהתאמה לתפיסה גברית במציאות מסוימת'. ההסבר של שקמה משלב בין הבניה חברתית, מסלולי השפעה שנבנו לפי תפיסת הגברים ובין בחירה אישית של נשים שלא להשתתף במסלולים אלה. ביטוי לשיילוב בין השניים היא הציגה מתוך עולמה האישי:

כשהתלבטתי לגבי פוסט-דוק [דוקטורט] שאלתי את עצמי: 'האם בשביל ללכת למקצוע מסוים אני אקרע את המשפחה ואלך עכשיו שנתיים לחו"ל?... לפתוח מסלול לפרופסורה או ללכת עכשיו שנתיים לטרוף את הקלפים לכל הבית?' בסדרי עדיפויות היה ברור לי שלא... יכול להיות שזה כבר הבניה מגדרית, גבר חושב שיותר חשוב לבנות מסלול [קריירה].

דבריהן של איילת השחר ושקמה ממחישים כיצד הבניות חברתיות יוצרות מכשולים ייחודיים בפני נשים שמבקשות להתפתח מבחינה מקצועית ופוליטית. שקמה הציגה את הדילמה המגדרית המוכרת: הבחירה בין מחויבות למשפחה ובין פיתוח קריירה, במקרה זה מסלול לפרופסורה. הציטוט חושף את האתגר של ייצוג והכרה של נשים⁴⁵ בכך שהן נאלצות להתמודד עם שאלות שגברים בדרך כלל אינם שואלים את עצמם (האם אקרע את המשפחה?). כך הבהירה שקמה כי המאבק על נוכחות נשים במרחב הפוליטי והאקדמי אינו רק עניין של הזדמנויות אלא מאבק בהנחות חברתיות מושרשות בנוגע לתפקידיהן של נשים, שמונעות מהן להגיע לעמדות השפעה.

מורן זך קצנשטיין הסבה את תשומת הלב ליכולת של נשים לפעול במרחב הציבורי: 'המובילות [בתנועה] חשבו שהן לא מתאימות... פתאום קיבלו את המקום ואת הדחיפה... אמרנו להן: "אתן מנהיגות. בדיוק אתן. אתן לא צריכות לעבור הכשרות"'. מורן אף העידה על עצמה שלא הוכשרה הכשרה מסודרת ומקדימה להנהגה: 'זה לא שמישהו אי פעם אמר לי את מנהיגה... אף פעם לא עברתי תכניות מנהיגות וקורסים של מנהיגות. אנחנו סוג של אקסלרטור [מאיץ] אקטיביסטי נשי, שכל אחת יכולה להביא רעיון ובעצם לקבל את התמיכה של הקבוצה'.

מורן הציעה דגם של מנהיגות שתלוי לא בהכשרות או באישורים חיצוניים אלא בצמיחה פנימית ובתמיכה הדדית. לדבריה, תנועת המחאה משמשת מאיץ שמעודד נשים לפעול

45 Hooks, *Feminist Theory*; Marisetty and Prasad, 'On the Side Effects of Mandatory Gender Diversity Laws'

ולקבל הכרה על בסיס רעיונותיהן ותרומתן בפועל, ולא על בסיס תארים או תפקידים רשמיים. בכך היא מראה כיצד נוכחות נשים במרחב הפוליטי אינה רק עניין של ייצוג אלא של יצירת מרחבים חדשים אשר מאפשרים לנשים להשיג הכרה ולפתח פעולות שהיא תוצאה של הנוכחות והתמיכה ההדדית.

לסיכום, תמה זו ממחישה כי יישום פוליטיקה של נוכחות חורג מהשגת ייצוג מספרי בלבד.⁴⁶ באמצעות פעולות משותפתות⁴⁷ מנהיגות המחאה מפרקות מבני כוח דיכטומיים, שוברות הבניות חברתיות מגבילות ומעצבות מחדש את תפיסת המנהיגות. הניתוח שלנו מראה כיצד הן משלבות אתיקה של דאגה⁴⁸ לא כביטוי של חולשה אלא ככלי פוליטי חוקי שדורש הכרה ביכולותיהן הייחודיות לחולל שינוי במרחב הציבורי ולבסס סדר עדיפויות חלופי.

תמה 2: גברים לבנים פריבילגיים, שמספרים לעצמם שהם ליברלים אבל הם שוביניסטים'

תמה זו חושפת את המאבק ה'כפול' שניהלו מנהיגות המחאה. פעילותן הפוליטית לא הוגבלה לעימות החיצוני מול הממשלה אלא דרשה התמודדות מתמדת עם חסמים פטריארכליים, הקטנה והתנשאות בתוך המחנה הליברלי עצמו. הממצאים מלמדים כיצד זיהו הנשים את האירועים המדירים, סירבו להידחק לשוליים והשתמשו בפעולות כדי לשרטט גבולות ברורים לסמכותן מול מנגנוני הכוח הפנימיים.

מורן חשפה את הדינמיקה הזאת ישירות. המאבק שלה אינו רק נגד הרפורמה אלא גם נגד המסגור הפטריארכלי של המחאה עצמה:

דוגמה קלאסית לגברים לבנים פריבילגיים, שמספרים לעצמם שהם ליברלים אבל הם שוביניסטים, לא פחות מהצד הימני של המפה... את אלה עם הכיפות זה יותר קל לזהות, כביכול. האתגר של 'בונות' [התנועה בונות אלטרנטיבה] הוא כפול: אנחנו נלחמות על הערכים הליברליים והדמוקרטיים שלנו וגם נלחמות על ייצוג של נשים. יש הרבה גברים שמחשיבים את עצמם כליברלים. אבל לא רואים ערך, במאני טיים, לשים נשים מסביב לשולחן [ההחלטות]. גם אם עכשיו אנחנו נלחמות כדי להחליף את הממשלה הרעה הזאת, אנחנו צריכות לוודא שהיא לא מוחלפת פשוט על ידי גברים אחרים. אתה לא תשבץ [ברשימה] אישה אחת, ותגיד לי 'יש לי אישה'. זה בדיוק 'הדרדסית'... זה אתגר ל'בונות' שלא קיים בשאר ארגוני המחאה, ופה אנחנו כאילו פועלות כארגון נשים.

מדבריה של מורן עולה תפיסתה כי המאבק שלה כפול. דבריה מחדדים כי הארגון מכתוב את סגנון המאבק: בראש ארגוני מחאה מעורבים (לנשים וגברים) עומדים לא פעם גברים,

Phillips, *The Politics of Presence*; Idem and Asenbaum, 'The Politics of Presence Revisited' 46

Bandura, 'Exercise of Human Agency' 47

Gilligan, *In a Different Voice* 48

והם משתלטים על החזית, ואילו הארגון בונות אלטרנטיבה משמש ארגון נשים ייעודי. עובדה זו מאפשרת לארגון לשמש מרחב בטוח לפעילות (מאיץ אקטיביסטי), ובו בזמן מחייבת את המנהיגות לנהל מאבק חזיתי ויום-יומי עם אותם גברים שנהנים מזכויות יתר במטה המחאה הכללי והמעורב, כדי להבטיח את ייצוגן בשולחן המחליטים, ולא להישאר בגדר 'דרדסית' ייצוגית.⁴⁹ דבריה מחדדים את המאבק הכפול שהיא נאלצת לנהל: מאבק חיצוני נגד הממשלה לצד מאבק פנימי נגד המבנים הפטריארכליים בתוך המחנה שלה. בכך היא ממסגרת מחדש את המאבק של בונות אלטרנטיבה כחלק מהותי מליבת המחאה כולה.

איילת השחר חשפה חוסר נוחות מהשם של תנועתה – אימהות בחזית: 'אני לא עוברת לכולם חלק בגרון... [יש] גברים שרוצים לצמצם את הצעדים שלי... ביקשו 200 פעם חולצות של 'אבות בחזית' והם קיבלו 200 פעם את ה"לא" הנחרץ... חמודים, שימו חולצה של אימהות בחזית!! הם גם טוענים שאני הגבר-גבר של המחאה... לא יודעת אם זה מחמאה'.

ניתוח דבריה של איילת השחר ממחיש את המאבק על הגדרת גבולות המחאה. היא משתמשת בשם תנועתה – אימהות בחזית – כאמצעי הצהרתי שמטרתו לא רק להדגיש את הזהות והתפקיד הייחודי של נשים במחאה אלא גם לשמר אותם מפני ניסיונות של גברים לנכס אותם מחדש בשם אבות בחזית. סירובה הנחרץ לשנות את השם הוא מהלך פוליטי מודע שממזב את מאבק הנשים כמאבק נפרד וחשוב בפני עצמו, כזה שאינו יכול להיבלע בסיפר הכללי של הגברים. באמצעות תגובתה לגברים שביקשו חולצות 'אבות בחזית' – 'חמודים, שימו חולצה של אימהות בחזית!' – היא מאתגרת אותם להתגבר על חוסר הנוחות שלהם ולהכיר במנהיגותה. התבטאותם של הגברים כלפיה – 'הגבר-גבר של המחאה' – ממחישה כיצד הם מתקשים לתפוס את מנהיגותה במונחים 'נשיים' מסורתיים, ונאלצים להשתמש במונחים 'גבריים' כדי להכשירה. עם זאת, חשוב לציין כי התבטאות זו נובעת גם מבחירתה המודעת של איילת השחר לאמץ סגנון תקיף ולא מתפשר ('אני לא עוברת לכולם חלק בגרון'). היא מדגימה כיצד נשים מגוונות את שיטות הפעולה שלהן ומשתמשות לעתים ברטוריקה 'גברית' ואגרסיבית כדי לבסס את מעמדן ולשרוד בסביבה פוליטית נוקשה. אם כן, היא לא רק נאבקת נגד הממשלה אלא גם משרטטת גבולות חדשים.

נאוה מדגימה כיצד ביקורת מצד אישה על החלטות צבאיות תורגמה מיד להטלת ספק בהבנתה בנושאי אסטרטגיה וביטחון:

בן כספית ציין עליי: 'מה היא מבינה באסטרטגיה?' זה היה סביב דילמה ערכית של קצין בצה"ל שבחר לירות לתוך בית שהיו בו 14 בני ערובה... אני אמרתי שזה טשטוש

Medison Green, 'Brrr! It's Cold in the Fridge: The Treatment of Women in the Marvel Cinematic Universe' [Honors Program Theses, Rollins College], <https://scholarship.rollins.edu/honors/209> 49

של ערכי צה"ל וטשטוש של קדושת החיים וזה מדאיג ויכול להיות שזה קשור לרקע הפוליטי שלו... אז כספית צייץ עליי, מאיפה יש לי את החוצפה לדבר על אסטרטגיה. עכשיו, לא בטוח שאם הייתי גבר הוא היה מציץ את אותו דבר... הרבה נטפלו לזה... מתן כהנא כתב עליי: 'אנשים כאלה לא יכולים להיות חלק מההנהגה ביום שאחרי'. הוא אשכרה חושש שאני אהיה בהנהגה אז הוא אומר היא לא יכולה להיות [בה].

בהמשך לדבריה של איילת השחר הציטוט של נאוה הוא דוגמה מובהקת לפרקטיקות של הדרת נשים מהשיח הביטחוני. במקום להתמודד עם טיעוניה הפוליטיים, המתנגדים לה מסיטים את הדיון לשאלה של לגיטימציה מגדרית כשהם שואלים 'מה היא מבינה באסטרטגיה?' מתקפה זו מערערת על סמכותה ועל מומחיותה רק בשל היותה אישה, ובכך מנסה לבטל את קולה. ההתקפה על נאוה אינה רק על עמדתה אלא על זכותה הבסיסית לדבר בנושא בכלל. במאבק על השפעה במרחב המחאה נאוה מראה כיצד נשים מודרות מדיון בסוגיות ביטחוניות שנחשבות מסורתיות 'גבריות'. הציטוט ממחיש כיצד התקפות אלו נועדו לשלול את מקומה העתידי בהנהגה, ובאמצעותו היא חושפת את מנגנון ההדרה וממצבת את עצמה כמי שנלחמת למען זכותה לדבר ולפעול במרחב הביטחוני-פוליטי. איילת קציר סיפרה על התנגדותה לניסיונות ההשתלטות של גברים בעלי רקע צבאי בכיר על המחאה:

יש לא מעט תתי-אלופים, גנרלים בוגרי מחאות שנכנסים למאהל [אומרים]: 'אתם לא יודעים לעשות מחאה... זה לא מאהל מחאה'. מסתכלת עליהם ואומרת: 'אני לא רואה את המאה לוחמים זועמים שהבאת מהבית'. וזה פתאום מכניס [אותם] לפרופורציות... היה גם טייס שזרקתי מהמאהל. אמרתי לו: 'הדיבור שלך מאוד מנמיך, אני מבקשת שלא תבוא לפה יותר. זו לא מחאה לטעמך, תמצא מחאה אחרת, תקים לעצמך מחאה משלך, מה אתה רוצה? כאילו אתה הבאת אנשים? אתה הבאת משהו חכם שאני יכולה לעבוד אתו?'.

גם עדותה של איילת קציר ממחישה את המאבק על סמכות ומנהיגות בתוך המחאה. היא מתמודדת עם גברים בעלי רקע צבאי בכיר שמגיעים עם תפיסות על הייררכיות של כוח וטוענים לבעלות על המחאה. הם מנסים להציג את עצמם כבעלי מומחיות בלעדית, וכך לערער על יכולותיה כמנהיגה. תגובתה הנחרצת חושפת את ההתמודדות שהיא נדרשת לה על מי יקבע את הכללים והסמכות במרחב המחאה. במקום לקבל את סמכותם, היא מתעמתת ישירות. מעניין לראות כי להבדיל ממנהיגות אחרות שהשתמשו בשפת החמלה והרוך (דוגמת החזית הוורודה), איילת קציר מאמצת במודע רטוריקה תקיפה, פיקודית וגברית כדי לערער על מעמדם במונחים שלהם עצמם. היא מציבה לפנייהם דרישות מעשיות ('הבאת אנשים?' 'הבאת משהו חכם?'), ובכך מראה כי סמכות אמיתית נובעת לא מדרגות צבאיות אלא מעשייה בפועל. שונות זו בין דגמי המנהיגות מדגימה הלכה למעשה את ריבוי קולות נשים ואת הגישה הקונסטרוקטיביסטית: השפה ודרכי הפעולה שנשים בוחרות להשתמש בהן מושפעות מההצטלבויות של זהותן (לדוגמה הרקע של קציר,

שהעידה על עצמה כי גדלה בבסיס צבאי, ואינן נגזרות בהכרח ממהות 'נשית' אחידה ועדינה.

דבריה של כלנית האירו היבט נוסף של ההדרה המגדרית: הנטייה לצמצם את תפקידן של נשים במחאה לממד הקישוט או הבידור. במקרה שלה נעשה הצמצום מתוך שימוש בשם תנועתה – החזית הוורודה:

בהרבה מובנים אנשים חושבים שלהיות 'ורודה' זה לתופף... היו מתקשרים אלינו ואומרים: 'אפשר איזה כמה ורודות להפגנה?'. כאילו [אנחנו] מעודדות או כמו שיש באילת צוות הווי ובידור... נראה לי שברמת הפשט נוטים להתייחס אלינו לא מספיק ברצינות. לקח זמן לאנשים להבין ש – וי אר היר טו סטאי [אנחנו פה כדי להישאר]. אנחנו גם יותר ותיקות ויותר מבינות וקוראות את השטח. זה לקח זמן להנכיח את זה שלמילה שלנו יש לה משמעות ושנחנו יודעות מה אנחנו אומרות. וזה עדיין און גואינג [תהליך]... עדיין זה מאבק... מאז שאני דיפ [עמוק] בתוך המאבק, אני מרגישה... שמתייחסים לנשים אחרת ושהמקום שלנו עדיין לא שווה.

כלנית חושפת כיצד גורמים במחנה שלה מנצלים את זהותה החזותית של החזית הוורודה כדי לתייג את החברות בה בהקטנה בתור צוות הווי ובידור. זהו מנגנון של סקסיזם מיטיב, שפעילותן של נשים מתקבלת בו בברכה רק כל עוד היא נחשבת קישוטית, רגשנית ולא מאיימת על שרשרת הפיקוד. תגובתה של כלנית – הדגשת הוותק, הידע והיכולת המקצועית 'לקרוא את השטח' – היא תהליך עיקש של 'הנכחה' פוליטית. מאבקן הפנימי בתוך המחנה הליברלי נועד להפקיע את נוכחותן מהמשבצת הקישוטית שיועדה להן ולתבוע הכרה מלאה במומחיותן ככוח אסטרטגי שווה זכויות.

ממצאים אלה מדגימים את המורכבות של המאבק הכפול שנשים מנהלות בזירה האזרחית. המנהיגות לא הסתפקו בבלימת מהלכי הממשלה אלא נאלצו בו בזמן לעקור דפוסים פטריארכליים סמויים בתוך מחנה המחאה הליברלי עצמו.⁵⁰ הפעלנות המשבצת שלהן⁵¹ אפשרה להן להדוף ניסיונות פטרוניים לתייגן כצוות הווי ובידור או כעוד מגזר. בכך הן הפקיעו את קולן מהמשבצות הקישוטיות ותבעו שותפות מלאה בהתוויית האסטרטגיה הפוליטית, תוך כדי קריאת תיגר במעש על השליטה המסורתית של הגברים.⁵²

תמה 3: סקסיזם עוין ומיטיב: ניסיון לדחלגטימציה

תמה זו מתמקדת באופן שהתמודדו המנהיגות עם מנגנוני הדיכוי הדואליים של הסקסיזם הדו-ערכי.⁵³ הראיונות חושפים מתקפה משולבת: מצד אחד סקסיזם עוין ובוטה שנועד

Aaldering and van Der Pas, 'Political Leadership in the Media' 50

Butler, *Notes Toward a Performative Theory* 51

Phillips and Asenbaum, 'The Politics of Presence Revisited' 52

Glick and Fiske, 'Hostile and Benevolent Sexism' 53

להענישן על צבירת עוצמה פוליטית, ומצד אחר סקסיוז מיטיב ופטרונאי שביקש לצמצם את הישגיהן להכוונה של גברים. הממצאים מראים כיצד סירבו המנהיגות להיכנע למתקפות אלו, ותחת זאת רתמו אותן להעצמת מסריהן ולביסוס הלגיטימציה שלהן. המנהיגות תיארו אירועים שונים שגברים ניסו בהם לערער על מנהיגותן בדרכים שונות. כל אחת מהן סיפרה על התמודדותה ועל המשאבים שעמדו לרשותה.

איילת השחר תיארה כיצד בתחילת הדרך, עם הקמת התנועה, התמודדה עם ניסיונות להצר את צעדיה:

יום יומיים אחרי שהקמתי את 'אימהות בחזית'... הייתה לי שיחה בה נאמר: 'אם את לא [חלק מאתנו] אז את לא יכולה'... מצא למי להגיד! לא הגעתי עד הלום בשביל שאיזה גבר שאני לא מכירה יחליט עבורי מה אני, ומה אני אומרת. הם רצו להשפיע על המסרים שלנו... אני נאמתי כמעט על כל במה במדינת ישראל.

איילת השחר התמודדה עם צעד כוחני שנועד למנוע ממנה את הקמת התנועה, להגביל את עצמאותה ולמנוע תחרות אפשרית. היא לא נרתעה, ובעזרת פעילות נחושה ואמונה ביכולותיה ובעוצמת המסרים של התנועה המשיכה בדרכה. אלה משמשים לה משאבים חשובים, ואותם היא רותמת כדי למצב את עצמה כעומדת בראש תנועה אוזרחית חוקית וחשובה במרחב הציבורי ולמען הצלחתה.

נאוהה סיפרה על שני מקרים שהיא חוותה תקיפה ישירה אשר התמקדה במגדר שלה. האירוע הראשון התייחס לריאיון שקיימה בערוץ 14 ולתגובות לאחריו:

הם [התומכים בממשלה] נטפלים לכל איום. אני חושבת שינון [מגל] ספציפית מתעסק בי יותר מכולם... כשופר של הממשלה... ראיתי שהוא הפיץ עליי סרטון... הוא לא יודע איך להתמודד עם כוח נשי, אז הפתרון שלו זה... עקיצות מיניות, או טיזינג שהוא לא נעים... התראיינתי אצלו והוא אמר: 'מגיע לך שיטרידו אותך, אולי אני אפיץ את המספר שלך כדי שגם אותך יטרידו, כדי שגם את תחוו את מה שאת עושה לנבחרי הציבור שלנו'... מיד אחרי השידור הופץ הטלפון שלי לחצי מיליון עוקבים... הגשתי נגדו צו הטרדה מאיימת, ששם מופיעה הכתובת שלי, והפלא ופלא יום אחר כך הגיעו 'אם תרצו' והפגינו מול הבית שלי, עשו לי השכמה עם צופרי אוויר ועם תופים.

התנהגות הפוגענית של איש התקשורת כלפי נאוהה, ובכלל זה חשיפת מספר הטלפון שלה והתבטאויותיו הפומביות, הייתה עלולה ליצור תקדים מסוכן ולעודד אחרים לחשוב שמותר לחצות גבולות אתיים ולפגוע באנשים. יתרה מזו, במקרה שתואר אחרי כן נעשה ניסיון להכפיש את שמה הטוב של נאוהה תוך כדי רמיזות פוגעניות בנוגע להתנהלותה האישית:

היה משהו שעשה לי פרנק [מתיחה]... כתב בשמי שאלה בפורום רפואי: שיש לי זיבה, מחלת מין, ולכמה בחורים אחורה אני צריכה להודיע. כמובן שזה לא אני, זה פייק. צולם המסך ופורסם [ולפיכך] אני חווה על בסיס יומי, שעת... הטרדה מינית:

הם לא מפסיקים לקרוא לי 'זיוה', 'רוזיבה' [הלחם של 'רוזיליו' ו'זיבה']... זה הפך אותי לכאילו מופקרת.

בדבריה של נאווה ניכר כי הביקורת שנמתחה עליה הייתה בוטה במיוחד וחרגה מגבולות השיח הענייני. ניתוח דבריה של נאווה מנקודת מבט של סקסזם עוין חושף כיצד התקפות אישיות ומגדריות משמשות כלי פוליטי לדה-לגיטימציה של מנהיגות של נשים, במקום להתמודד עם טיעוניה הפוליטיים. התקיפה נגדה התמקדה בפרקטיקות אלימות כמו הטלת דה-לגיטימציה דרך מיניות (השמצות על מחלת מין וכינויים כמו 'זיוה'), חשיפת פרטיה האישיים ועשיית המרחב הציבורי מרחב מאיים. תוקפנות זו נועדה להשפיל, להשתיק ולנטרל את השפעתה הציבורית, מתוך תפיסה שהיא חרגה מהתפקיד המגדרי המצופה ממנה.

עם זאת, נאווה, כמו איילת השחר, מצביעה על הכוחות הפנימיים המסייעים לה להתמודד עם ביקורת נוקבת שנמתחת עליה, בייחוד על רקע היותה אישה מנהיגה: 'אצלי זה באמת התחיל מתוך חובה פנימית לעשות, מתוך איזושהי אינסטינקט, אפילו רפלקס'. נאווה מצהירה שהיא לא נכנעה ללחץ והתמודדה עם האיומים מתוך 'חובה פנימית', ובכך הדגימה פעולות – היכולת לפעול בכוונה גם במגבלות וקשיים. היא עשתה מן התקיפה נגדה נושא ראוי לדיון ציבורי, ובכך חשפה את הכלים הבוטים והאלימים המשמשים לניסיון להשתיק נשים במרחב הציבורי.

כהדגמה נוספת לדפוס ההדרה והקטנה של נשים בעלות יכולות מקצועיות ואישיות מוכחות, איילת קציר סיפרה על חוויה שמדגימה סקסזם מיטיב, ובה זכתה להכרה רק לאחר שקיבלה 'הכשר' של גבר, תוך כדי התעלמות מהישגיה ומהרקע שלה בניהול:

הייתה לי פגישה והוא [אחד ממנהיגי המחאה] אמר לי: 'את כוכב נולד שלנו. איך גילינו אותך? את כוכב נולד'... אמרתי לו: 'תקשיב לי! אתה חתיכת חצוף! אתה בחור בן 36 ואני בת 54. אתה לא גילית אותי, אתה פשוט נהנה מהכישורים ומהיכולת שהבאתי לתוך המפעלים האלה. אתה לא גילית אותי!'

התקרית שתיארה קציר מדגימה במובהק את האופן שסקסזם מיטיב פועל כמנגנון משמעת סמוי. הכתרתה כ'תגלית' נועדה לכאורה להחמיא, אך בפועל מוחקת עשורים של מומחיות וניסיון מקצועי. מנגנון פטרוני זה משעתק מדרג שהצלחת האישה מותנית בו באישור וב'גילוי' של גבר. העימות הישיר של קציר עם בכיר המחאה היא מעשה של פעולות התנגדותיות – היא חושפת את מנגנון ההקטנה, מסרבת לאמץ את הסיפור הפסיבי שיועד לה ותובעת מחדש את בעלותה הבלעדית על ההון הפוליטי והארגוני שצברה. ביטוי נוסף וסמוי של סקסזם מיטיב שעלה מהראיונות קשור לניסיונות פטרוניים להרחיק נשים ממוקדי החיכוך וההנהגה, לעתים במעטה לא מודע של 'ג'נטלמניות' או חלוקת תפקידים שמרנית. מורן תיארה את הדינמיקה הבעייתית שנוצרת בקבוצות מחאה מעורבות: 'בהרבה מאוד מקומות הרגשתי... ברגע שזו קבוצה מעורבת של גברים ונשים, איך שהוא הגברים לקחו את ההובלה, השתלטו על ההובלה, או שהנשים עושות את

כל העבודה ובסוף הגברים הם בפרונט'. דבריה של מורן מצביעים על חלוקת תפקידים מגדרית מסורתית שמועברת אל תוך מרחב המחאה. הגברים, הנחשבים חברתית 'מגינים' ו'לוחמים', תופסים את חזית הבימה ואת מוקדי החיכוך, ואילו הנשים נדחקות (או מורחקות 'להגנתן') אל העורף הלוגיסטי, הארגוני וה'בטוח' יותר. פרקטיקה זו, גם אם היא נובעת לעתים מרצון 'אבירי' כביכול לגונן על נשים או לשאת באחריות לעימות הישיר, היא מנגנון קלאסי של סקסיזם מיטיב: היא מקבעת את מעמדן של נשים כ'כוח עזר' לא נראה שמופקד על עבודת התחזוקה השקופה ומונעת מהן גישה למוקדי ההשפעה, ההכרה וההנהגה הפוליטית.

כלנית הצביעה על פער בין סגנונות מנהיגות מגדריים בהנהגת המחאה:

ההסתכלות [של גברים] גם קצת דיכוטומית על המציאות. הרבה גברים ש'מובילים' [מסמנת מירכאות] יצא לנו לשבת אתם בשיבות והם באיזושהי תחושה שהמילה שלי חשובה או היא חשובה יותר. לי אין את הצורך הזה... אני אומרת מה שאני חושבת, ואני משתדלת בדרך כלל להשאיר מקום לתמונה מורכבת ולשינוי דעה ולמשהו יותר עגול... בשיח הגברי הרבה פעמים יש סימני קריאה שצריך לשבור וזה קשה. זה קשה לגרום למישהו שחושב שהוא צודק לחשוב שאת צודקת... זה איזה משהו כזה מאוד פטרוני. אפילו לא בכוונה, אני חושבת שהם רובם חושבים שהם אנשים מאוד פתוחים ומקבלים ואוהבים... אבל הם רגילים להיות הבוס.

מנקודת מבטה של כלנית, התנהגות הגברים נובעת לא מעוינות מכוונת אלא מתוך דפוסי התנהגות שהשתרשו במשך שנים. היא רואה בגישה הדיכוטומית וב'סימני הקריאה' שלהם ביטוי של סקסיזם מיטיב, שכן הם 'רגילים להיות הבוס', ולכן בטוחים לא במודע שדעתם חשובה יותר. היא מכנה התנהגות זו 'מאוד פטרונית' ומסבירה כי היא מכשילה את הדיאלוג ומקשה את הקבלה של דעות שונות. בכך היא מדגימה כיצד סקסיזם זה פועל לשמר יחסי כוח קיימים, גם כאשר הכוונה כביכול חיובית. היא מבהירה כי להבדיל מסקסיזם עוין וגלוי, סקסיזם מיטיב מוסווה ב'פתיחות ואהבה', אך בפועל הוא מפחית מערכן המקצועי של נשים.

מדבריה של מורן עולה ניסיון נוסף להתמודד עם הדה-לגיטימציה של נשים במרחב פוליטי ועם הצורך לקדם סדר יום חברתי חלופי שמתחשב בנשים: 'במטה המאבק הסבירו לי, שאני צריכה להבין, שזה לא רק [מאבק] נשים, יש גם מילואימניקים, אז עוד לא היה 'אחים לנשק', יש הייטקיסטים, יש רופאים... אני ניסיתי להסביר להם שאנחנו חמישים-חמישים ואחת אחוזים מהאוכלוסייה – אנחנו לא עוד סקטור במאבק'.

עדויות של מורן ממחישה כיצד המאבק הפנים-ליברלי מתנהל גם סביב יוקרה שנוגעת למדרג ולסדר עדיפויות של המאבק. הניסיון מצד מטה המחאה לקטלג את מאבק הנשים כסוגיה 'מגזרית' (לצד הייטקיסטים או רופאים) הוא ביטוי של סקסיזם מיטיב שנועד לדחוק אותן לשולי סדר היום ולשמר את הדומיננטיות של קבוצות הכוח המסורתיות. השימוש של מורן בנתונים דמוגרפיים ('חמישים ואחת אחוזים') אינו רק מהלך רטורי, אלא טקטיקה אנליטית שמפקיעה את זכויות הנשים ממשבצת 'האינטרס הצר' וממקמת אותן

כעמוד התווך של הדמוקרטיה עצמה. בכך הפעלנות שלה ממירה את הניסיון למזער את כוחן להוכחת הכרחיות הנהגתן. ולסיום, שקמה הסבירה מדוע לדעתה הנתונים האישיים שלה היו עבורה יתרון מול 'מכונת הרעל' – התעמולה של המתנגדים למחאה – ומדוע נבחרה להיות בקדמת הבימה והפנים של המחאה:

זה התלבש טוב על הדמות שאני: אישה, מהצפון, בת ארבעים, חמש בנות, פיזיקאית. זה משהו שהוא קשה יותר למכונת הרעל להתלבש עליו, והציבור יכול להזדהות... יש כאן קומבינציה של בגרות, יכולת, אבל גם של כל המעטפת שנבנתה מסביב בצורה יעילה ונכונה... זה בא ביחד עם עשייה, ולא רק... אני עשיתי ועל הדרך גם הייתי הדברים האלה. זו לא הייתה המהות, באתי על הרקע של העשייה אבל התוספת משלימה סיפור שהוא סיפור מחזיק.

ניתוח דבריה של שקמה חושף תובנה מורכבת על האופן שמנהיגות נשים פועלת בזירה הציבורית. שקמה מסבירה כיצד מאפייניה האישיים – אישה, אם לחמש, מדענית מהפריפריה – יצרו מעטפת הגנה אסטרטגית מפני התקפות של סקסיזם עוין. דמותה הציבורית ענתה על סטראוטיפים חברתיים חיוביים של סקסיזם מיטיב, שלפיהם מצפים מנשים להיות אימהות, מסורות ומוכשרות, ולכן הקשתה על מתנגדיה לתקוף אותה בבטחות. היא הפעילה פעלנות בכך שהשתמשה בזהותה המורכבת בתור כלי אסטרטגי: היא התייחסה למאפיינים אלו לא בתור חסמים אלא בתור משאב שנתן לה לגיטימציה ואפשר לציבור רחב להזדהות איתה. היא הבהירה כי זהותה לא הייתה המהות של פעילותה, אלא 'תוספת' שהעניקה למאבקה 'סיפור שמחזיק'. בכך היא הדגימה כיצד מנהיגות של נשים יכולה לנווט בין הציפיות הסקסיסטיות למטרותיה הפוליטיות ולהשתמש בזהות המנהיגה כדי להשיג את מטרותיה.

סיכומה של תמה זו מאיר את המעבר של מנהיגות המחאה מפסיביות לפעלנות אסטרטגית ומתנגדות.⁵⁴ מול מנגנוני הדיכוי הדואליים של סקסיזם עוין ומיטיב⁵⁵ סירבו המנהיגות לאמץ עמדת קורבן. במקום זאת, הן רתמו במודע נתונים דמוגרפיים, מומחיות מקצועית וזהות אימהית כדי לפרק את ניסיונות הדה-לגיטימציה וההדרה. הממצאים מוכיחים כיצד יישום פרואקטיבי של זהותן המגדרית השתנה מנקודת תורפה לנשק פוליטי אפקטיבי⁵⁶ ואפשר להן לעצב מחדש את יחסי הכוח ולבסס הכרה לא מעורערת בהנהגת ההתנגדות האזרחית.

דיון ומסקנות

במחקר שלפנינו ביקשנו לבחון את מרחב המחאה האזרחית-פוליטית על הרפורמה המשפטית, תוך כדי התמקדות בדינמיקה של כוח, פעלנות ומגדר. חשפנו את המתחים, את

Mahmood, 'Feminist Theory' 54

Glick and Fiske, 'Hostile and Benevolent Sexism' 55

Butler, *Notes Toward a Performative Theory* 56

החסמים ואת הדיאלוגים המתקיימים בין השיח הליברלי ובין המציאות המגדרית במרחב האזרחי, תוך כדי בחינת האופנים שונים מפרשות שינוי חברתי, מקדמות אותו ופועלות בתור סוכנות שלו.

המחקר עשוי לתרום להבנת המנהיגות הנשית בזירת המחאה. הוא משלב בין ניתוח סיפורים אישיים ובין הכוח בפעלנות אישית ומשותפת של נשים למען יצירת שינוי חברתי ופוליטי. החידוש המרכזי טמון בהתמקדות בכפילות האתגר שונים מתמודדות עמו, הן מול ביקורת ציבורית הן מול מבנים חברתיים פטריארכליים בתוך מחנה המחאה. בכך אנו מציעות נקודת מבט נוספת על תרומתן הייחודית של נשים לרצף המאבקים הציבוריים ועל הצורך בשינוי מבני ותודעתי לקידום שוויון מגדרי בר־קיימא.

אנו חושפות את הקשר המובהק בין הבניות חברתיות לתת־ייצוג נשים במרחב הציבורי.⁵⁷ הדילמות שהציגו המרואיינות, כמו הבחירה להיכנס לזירה הציבורית, אינן בחירות אישיות בלבד אלא תוצר של מערכת חברתית אשר מבנה את מסלולי ההצלחה לפי תפיסת גברים. ממצאים אלה מעגנים את הדיון בתובנות גלובליות אשר מעידות כי תת־ייצוג נובע לא רק מהדרה מכוונת אלא מתבניות חברתיות שמוטמעות עמוק ומעצבות את מסלול חייהן של נשים, ובכך משמשות מכשול בפני הגעתן לעמדות השפעה.⁵⁸ בהקשר זה, פעלנות הנשים במחאת 2023 היא בלתי נפרדת ממסורת ישראלית רחבה בפוליטיקה ובמחקר.⁵⁹ רצף היסטורי זה מדגיש כיצד מילאו נשים תפקידי מפתח בהנהגת תנועות חוץ־פרלמנטריות דוגמת נשים בשחור⁶⁰ וארבע אימהות,⁶¹ וכיצד שימשה נוכחותן כלי ליצירת לגיטימציה ציבורית וערעור על מבני כוח ממסדיים. בחינה זו מעידה כי המנהיגות במחאה ממנפות את זהותן המגדרית לא רק כסמל אלא כמשאב אסטרטגי אשר מרחיב את טווח האפשרויות הפוליטיות ומאפשר להן לחולל שינוי.⁶² הדבר מציב את מאבקהן של נשים אלה על ייצוג, הכרה וסמכות, גם בתוך המחנה הליברלי עצמו, כחלק מההתמודדות המערכתית הרחבה יותר עם הבניות חברתיות שמגבילות את התקדמותן של נשים בעמדות השפעה.⁶³ ממצאי המחקר חושפים תמונה מורכבת של התמודדות נשים בזירת המחאה בישראל, המציגה מאבק כפול: הן נאבקות על שינוי חברתי חיצוני מול הממשלה, ובו בזמן התעמתו

57 Phillips and Asenbaum, 'The Politics of Presence Revisited'

58 Hooks, *Feminist Theory*; Marisetty and Prasad, 'On the Side Effects of Mandatory Gender Diversity Laws'

59 ספרן ווק"ש, 'לא יכולנו לעשות אחרת'.

60 אורנה ששון־לוי ותמר רפופרט, 'גוף, אידיאולוגיה ומגדר בתנועות חברתיות', *מגמות*, 4 (2002), עמ' 489-513.

61 מופיס־בן דור, *אמא יצאתי מלבנון!*.

62 Pnina Werbner, 'Political Motherhood and the Feminization of Citizenship: Women's Activisms and the Transformation of the Public Sphere', in: Idem and Nira Yuval-Davis (eds.), *Women, Citizenship and Difference*, Zed Books, Chicago 1999, pp. 221-245

63 Marisetty and Prasad, 'On the Side Effects of Mandatory Gender Diversity Laws'

עם דפוסים פטריארכליים פנימיים שהיו מושרשים⁶⁴ בתוך המחנה הליברלי עצמו. התמודדות זו חושפת כי גם במרחבים פוליטיים שמכריזים על ערכים ליברליים של שוויון נשים עלולות להיאבק על הכרה בהן ובסמכותן, ולעתים אף נתקלות בהקטנה ובדחייה מצד עמיתיהן הגברים. מצב זה ממחיש כי מאבקים חברתיים מתרחשים לא רק בין קבוצות מנוגדות (כגון מול הממשלה) אלא גם בתוך קבוצות בעלות מטרות משותפות, כאשר הפעילים נאבקים בינם לבין עצמם על חלוקת הכוח, ההשפעה וההכרה.⁶⁵

בחינה מעמיקה של פעילות הנשים שבאה לידי ביטוי במחאת 2023 חושפת תמונה מורכבת שחורגת מהתפיסה המונוגנית של פעולה כללית. ניתוח הסיפורים של המנהיגות מדגים כיצד פעילות זו אינה מהלך אחיד אלא מכלול מגוון של אסטרטגיות שפותחו בתגובה לאתגרים המגדריים השונים שאתגרו כל אחת מהן. השונות בדרכי הפעולה מאירה את הרצף הטקטי שנשים אלה תבעו בו את מקומן בפוליטיקה של נוכחות.⁶⁶ נקודת המבט האינטרסקציונלית מסבירה מדוע באה לידי ביטוי פעילות זו בדרכים כה רבות ומגוונות: כל מנהיגה ניווטה באמצעות שילוב ייחודי של משאבים מגדריים, אישיים וביוגרפיים. כך לדוגמה כמה מהמנהיגות (כמו כלנית שרון) אימצו במודע שפה של רוח ו'התנגדות ורודה', ואילו מנהיגות אחרות (כמו איילת קציר ואילת השחר סיידוף) בחרו לאמץ רטוריקה תקיפה, פיקודית ו'גברית' יותר כדי לערער על סמכות של גברים במונחים שלהם. גיוון זה מוכיח כי קולות של נשים במחאה אינם אחידים אלא נגזרים מהצטלבויות זהות שונות אשר מאפשרות להן לפתח מבחר עשיר של מנגנוני התנגדות.

מנהיגות המחאה בישראל התמודדו בתוך המחאה עם ביטויים של סקסיזם דו-ערכי.⁶⁷ החלק העיוני של הסקסיזם בא לידי ביטוי במקרי ניכוס והקטנה,⁶⁸ ואילו החלק המייטיב שלו התבטא בעקיפין ובעדינות. הדבר מצביע על פער בין האידאליים המוצהרים להתנהלות בפועל. תיאורי המנהיגות משקפים את הקושי של נשים להשיג הכרה במרחבים שמוגדרים לעתים קרובות על פי תפיסות 'גבריות' של כוח וסמכות. עם זאת, הן מתמודדות עם הניסיונות הללו ואף יכולות להם בזכות עמידות, יכולת הסתגלות גבוהה, רגישות חברתית, הצבת גבולות ופיתוח קולות ייחודיים ועוצמתיים.⁶⁹

Aaldering and van Der Pas, 'Political Leadership in the Media' 64

Ibid. 65

Phillips, *The Politics of Presence*; Idem and Asenbaum, 'The Politics of Presence Revisited' 66

Glick and Fiske, 'Hostile and Benevolent Sexism' 67

Tabassum and Nayak, 'Gender Stereotypes and their Impact'; Sigal Oppenheim-Shachar, 'Developing Leadership Acts: A Way to Reclaim Power which Can Harness Actions and Resources', in: Victoria Showunmi, Pontso Moorosi, Charol Shakeshaft, and Izhar Oplatka (eds.), *Bloomsbury Handbook of Gender and Educational Leadership*, Bloomsbury Publishing, London 2022, pp. 127-138, <https://doi.org/10.5040/9781350173187.0020> 68

Esra Ozdenerol, Rebecca Michelle Bingham-Byrne, and Jacob Seboldy, 'Female Leadership during COVID-19: The Effectiveness of Diverse Approaches towards 69

עם זאת, חשוב לציין כי הממצאים העולים ממחקר זה נשענים על הסיפורים של המנהיגות: ההתמודדות עם דפוסים פטריארכליים ומיני סקסיזם מיטיב שהיו מושרשים בתוך המחנה הליברלי עצמו. לפיכך ההבחנות האלה מתמקדות בהישג של פעלנות פנים-מחאתית. אף שהתמודדו המנהיגות גם עם סקסיזם עוין בוטה מצד המחנה הנגדי, כמו במקרה של נאוה רוזליו, בחנו בעיקר את תגובתן ואת הפרשנות שניתנה להתמודדות זו בתוך השיח הליברלי. חוקרים עתידיים יידרשו לבחון בשיטות אחרות אם וכיצד השתמשו המנהיגות בטקטיקות שונות בהתמודדותן עם המערכת הפוליטית ועם המחנה הנגדי הכללי, מלבד אסטרטגיות של ניצול הזהות המגדרית שנמצאו יעילות בהקשר הפנים-ליברלי.

הממצאים מעידים כי המנהיגות פעלו למסגר מחדש את מונחי המנהיגות והכוח.⁷⁰ המראיינות תיארו בדבריהן דגם מנהיגות חלופי, של הנהגה שקולה ואחראית, שאינו מתבסס על האגו או על שיח צבאני מסורתי, אלא משלב תכונות שמיוחסות לנשים, כגון אמפתיה, יושרה והכלה, עם תכונות של כוח ונחישות. הן משרטטות גבולות ומפתחות קולות ייחודיים ועוצמתיים, ובכך מנסות לערער על הדיכויטומיה המגדרית ומדיניות כי מנהיגות יעילה יכולה לצמוח מתוך שילוב של מאפיינים שונים.

המסקנה המרכזית ממחקר זה היא כי למרות האתגרים הכפולים שעמדו בפני נשים בעמדות הנהגה בזירה הממסדית ובזירה הפנים-ליברלית, הן הצליחו למנף את זהותן ואת פעלנותן המשותפת כדי לפרק מבני כוח פטריארכליים. אנו חושפות כיצד פוליטיקה של נוכחות שחורגת מייצוג סמלי משמשת עבור נשים כלי אסטרטגי אשר מאפשר להן לעצב מחדש את השיח האזרחי ולבסס חלופות קהילתיות ומכילות לסגנון ההנהגה הדיכויטומי והכוחני.⁷¹ בעצם נוכחותן המשבשת והאסרטיבית, מנהיגות אלו לא רק מנהלות מאבק הגנתי על שימור הדמוקרטיה הישראלית אלא הן תובעות ממנה לראשונה לממש את הבטחתה הליברלית והשוויונית במלואה ומסמנות את הדרך לשינוי פוליטי עמוק, ובכך תורמות להשגת שוויון מגדרי ושינוי חברתי-פוליטי רחב.

על אודות המחברות

ד"ר מיכל היישריק היא סוציולוגית, מרצה בכירה וראש החוג למדעי החברה ואזרחות במכללה האקדמית בית ברל, וכן חוקרת במרכז לחיים משותפים וביחידה לשוויון והוגנות מגדרית. מחקרה מתמקד בסוציולוגיה של החינוך, המגדר והאזרחות ובקידום חינוך לחברה משותפת, תוך ניתוח דינמיקות של הדרה ושינוי חברתי. מפרסומיה המרכזיים: 'שעתוק

Mitigation Management during a Pandemic', *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20, 21 (2023), <https://doi.org/10.3390/ijerph20217023>

Hooks, *Feminist Theory*; Marisetty and Prasad, 'On the Side Effects of Mandatory Gender Diversity Laws' 70

Phillips and Asenbaum, 'The Politics of Presence Revisited' 71

של אלימות של בן זוג במשפחות החיות בעוני: אחריות אימהית אצל משפחות בקהילת יוצאי אתיופיה בישראל', *ישראל*, 33 (2024), עמ' 230-250; 'Navigating the Intersecting Divide: The Role of Induction and Mentoring in Negotiating National and Cultural Tension for Palestinian Teachers in Jewish Schools', *Education Sciences*, 16, 3 (2026), 394.

ד"ר רקפת ארליך-רון היא סוציולוגית המתמקדת בשדה החברתי בחברה מרובת זהויות ושסועה. מרצה בכירה במכללה האקדמית בית ברל, ופועלת בשותפות עם המרכז לחיים משותפים והיחידה לשוויון והוגנות מגדרית. בעבר עמדה בראש תכנית המצוינים של המכללה (2021-2012), וכן בראש התכנית הארצית לשילוב מורים ערבים בבתי ספר בזורם הממלכתי היהודי (משנת 2022). מפרסומיה המרכזיים: 'למה דווקא את? חוויות חיים וצמיחת "מנהיגות אותנטית" של נשים בישראל', *סוגיות חברתיות*, 34, 2 (2025), עמ' 225-254; 'Beyond Utility: Language Intervention, Identity Dynamics, and Political Attitude Change among Palestinian High School Students and Pre-Service Teachers in .Post-7 October Israel', *Education Sciences*, 16, 2 (2025), 353

<https://orcid.org/0000-0003-2849-5183>